

З історії освіти і літератури

УДК 477.63 «1787/1825»

Кавун М.Е.

**«ОБШИРНЫЙ ЗАМЫСЛАМИ ВЕЛЬМОЖА»:
ОБРАЗ Г.О. ПОТЬОМКИНА В ЛИТЕРАТУРНИХ РЕЦЕПЦИЯХ
РАННЕГО КАТЕРИНОСЛАВА
(КІНЕЦЬ XVIII – ПЕРША ЧВЕРТЬ XIX СТ.)**

Вперше проаналізовано формування образу Г.О. Потьомкіна в літературних рецепціях раннього Катеринослава в контексті ментальної географії віку Просвітництва.

Ключові слова: Потьомкін, Катеринослав, образ, ментальна географія, Просвітництво, Сентименталізм, Романтизм.

Впервые проанализировано формирование образа Г.А. Потемкина в литературных рецепциях раннего Катеринослава в контексте ментальной географии «века Просвещения».

Ключевые слова: Потемкин, Екатеринослав, образ, ментальная география, Просвещение, Сентиментализм, Романтизм.

First it is analyzed the formation of the image of Duke G.A. Potemkin in the literary receptions of early Ekaterinoslav City in the context of mental geography of the «Age of Enlightenment».

Key words: Potemkin, Ekaterinoslav, image, mental geography, Enlightenment, sentimentalism, romanticism.

Тема постаті Г.О. Потьомкіна і його різносторонньої участі в історичних процесах у Північному Причорномор'ї другої половини XVIII ст. давно стала об'єктом не лише суто історичного дослідження, але також літературного та ідеологічного інтересу. Враховуючи 275-річний ювілей з дня народження видатного державного діяча, і його роль у виникненні Катеринослава (Дніпропетровська), має сенс звернутися до питання побутування образу Г.О. Потьомкіна в історіографічних і літературних текстах, що стосуються міста на Дніпрі.

Мета даної статті – проаналізувати специфіку формування і сприйняття образу Г.О. Потьомкіна в літературних джерелах, що відносяться до раннього Катеринослава кінця XVIII – першої чверті XIX ст. При цьому завданнями статті є: 1) виділення в аналізованих текстах загальних тенденцій і особливих положень в характеристиках особи Г.О. Потьомкіна і 2) визначення співвідношення в даних текстах конкретно-історичного елемента і наперед заданих культурно-ціннісних установок при моделюванні образу/образів Г.О. Потьомкіна окремими авторами.

Історіографія теми майже відсутня, оскільки в локальній краєзнавчій історіографії питання зовсім не розглядалося під даним методологічним кутом

зору. Дана стаття продовжує концептуальну лінію, задану нашою статтею 2012 р., в якій була зроблена спроба розглянути російські мемуарні джерела, що стосуються раннього Катеринослава, з точки зору не позитивістської фактологічної самодостатності, а відображення в текстах ментальної географії століття Просвітництва [4].

Аналіз літературних текстів кінця XVIII – першої чверті XIX ст. стосовно раннього Катеринослава демонструє наявність однієї спільної риси. У всіх без виключення текстах епохи Сентименталізму і Романтизму, що містять різні за ступенем деталізації описи Катеринослава, виявляється спільна тенденція: увага до Катеринослава спрямована не стільки на сам об'єкт дослідження, скільки на ілюстрацію певних філософських уявлень автора про чесности і вади об'єкта. Характеристики конкретних об'єктів міста є лише ілюстраціями окремих заздалегідь заданих тез з характерним культурологічним посилом.

Вказані особливості не є чимось унікальним стосовно безпосередньо Катеринослава, вони пронизують більшість текстів періоду Сентименталізму і Романтизму. Проте аналіз фрагментів літературних текстів, що відносяться до раннього Катеринослава, дозволяє виявити ще одну цікаву обставину: визначальним в увазі різних авторів до міста виступає саме образ Г.О. Потьомкіна, надзвичайно популярний в літературі того часу. Постаць Г.О. Потьомкіна цікавила літераторів як з точки зору його державної і військової діяльності, так і з точки зору романтичного трактування його кар'єри, злету і падіння яскравої придворної постаті «віку Катерини».

Чітко простежується тенденція, що всі без виключення аналізовані літературні тексти, присвячені ранньому Катеринославу, відрізняє посилок до максимального ототожнення життєвої долі князя Г.О. Потьомкіна з перипетіями долі задуманого ним міста на Дніпрі. Завдяки багатому літературному арсеналу доби Катеринослав постає як дзеркальне відображення долі князя і його політики. Всі інші історичні особи, які зустрічаються на сторінках ранніх описів Катеринослава, мають лише фоновий, епізодичний характер.

Г.О. Потьомкін, безумовно, – центральний герой драматичної історії раннього Катеринослава, створюваної літераторами епохи Сентименталізму і Романтизму.

Ранній Катеринослав у літературних текстах з'являється як яскрава ілюстрація вираження «генія Потёмкіна» (О.Ф. Воєйков) і одночасно «никчемности земного величия» (І.Ф. Вернет). Амплітуда життя Г.О. Потьомкіна порівнюється з масштабними проектами Катеринослава і, набагато більш скромною реальністю тодішнього міста, яку довелося спостерігати авторам текстів. При цьому для літераторів ранній Катеринослав розуміється як дзеркало життя Потьомкіна у двох сенсах: 1) в історико-психологічному – як місто, зобов'язане своїм історичним життям творчій уяві та політиці видатного історичного діяча; 2) в історико-культурному – поява Катеринослава як своєрідна культурна місія по створенню осередку культури Просвітництва посеред південних степів, що в повній мірі відповідає основним настановам ментальної географії доби Просвітництва стосовно Східної Європи.

Г.О. Потьомкін з цього погляду розуміється як провідник (тобто, його світогляд) та одночасно інструмент (тобто, його діяльність) по реалізації просвітницької культурної місії.

Якщо вгледітися ще глибше, в рамках даної моделі проступає ще й топографічна мікромодель: у всіх ранніх описах Катеринослава просвітницька модель рецепції особи Г.О. Потьомкіна інтерпретується через унікальний зримий символ – палац Г.О. Потьомкіна і сад при ньому, доведені до майже суцільного занепаду. Ця мікромодель присутня у всіх без винятку аналізованих текстах.

Дані тенденції закладені вже у хронологічно першому описі Катеринослава, що міститься в книзі П.І. Сумарокова «Досуги кримського судьи или второе путешествие в Тавриду» (1803). Автор надає емоційну картину злету і падіння губернського міста, тимчасово перейменованого в 1797-1802 рр.: «Новороссийск есть ничто иное, как мудреная загадка, которую проезжающему надлежит осмотрительно отгадывать. Он увидит Губернский город, расположенный в полуверсте от Днепра, на гладкой степи, при подошве горы, простирающейся над ним на подобие вала. Он увидит десятка три обмазанных господских и купеческих домиков, две церкви, ряд деревянных лавок, весьма широкие с худым строением улицы, некоторую монастырскую пустоту, скучное уединение, и весь город не обширнее, притом не красивее порядочного местечка: это будет нынешний Новороссийск» [6, с. 68].

Як формулює автор, головна мета нарису про Новоросійськ – «подать читателю мысль, какое назначалось ему пышное бытие и каким образом он при самом начале своем пришел в немощь и упадок». Для цієї мети автор активно звертається до образу Г.О. Потьомкіна, наводить опис потьомкінських проєктів Катеринослава і пов'язаних з особою князя міських об'єктів.

Описуючи процес виникнення міста, П.І. Сумароков робить головний акцент на історії палацово-паркового ансамблю резиденції Г.О. Потьомкіна: «Появился огромный дворец, ценою стоящий до 120 тысяч рублей, дом губернаторский, Англинские при них сады, в коих каштановые, персиковые, абрикосовые, тополевыe и редкие деревья предстали к осенению терассов и аллея; построено несколько каменных судебных домов, и все обещало возвести его на верх величия и славы. Наконец перемена обстоятельств пременяла и его состояние, опровергнув всю его надежду. Ныне начатой по горе город являет, на пустырях готовящиеся к падению построения; наваленные каменья лежат при его погребении, и оный, по многих своих странствованиях, преданный забвению, отделяется степью от определеннаго ему предместия, который составляет теперешний город, под названием уже Новороссийска» [6, с. 70-71].

В якості одного з найяскравіших прикладів впливу Г.О. Потьомкіна як alter ego Катеринослава, Сумароков наводить долю казенної фабрики (показово, що надалі цей сюжет повторюватиметься ще в декількох літературних текстах). «Я часто слышал о купленной у Князя Потемкина здешней фабрике, и иду смотреть оную. Длинная улица представила мне множество деревянных и обветшалых построений, кои стояли казне, как утверждают, более 200 тысяч

рублей, где также приписанные ремесленники, числом до 1500 обоего пола душ, имеют свои жилища, В одном отделении ткали, на 60 стенах сукна, а в других на 80, шелковые чулки, перчатки, колпаки. Странно, притом приятно видеть толикую кучу людей в беспрестанном движении, несколько сотен вертящихся вдруг колес и слышать неумолкаемый стук. Но сколько усматриваешь тут бледных, томных лиц, сколько...? Мне кажется, что по изчислении употребленного на оную капитала, потерянных с него процентов, той пользы, которую работники принесли бы земледелием, или другим каким либо упражнением, едва ли она не в убыток казне откроется. Надлежало бы, чтобы всякого рода фабрики отправлялись наемными вольною ценою людьми, дабы столь скучная и непрерываемая работа, собственное произволение имела себе в отраду...» [6, с. 71-72].

Образ Г.О. Потьомкіна є тлом для опису міста, представленого в тексті П.І. Сумарокова. В цілому висновки автора підтверджують, що трагічна доля князя, здається, дзеркально відбилася і на долі задуманого ним міста. «Двухнедельное пребывание в сем городе меня с ним очень познакомило. Я бродил по улицам, не встречая нигде тени, в знойные часы страдал от чрезмерного жара, и униженные домики, на единообразном положении, имел всегда пред своими глазами. Я не понимал, почто на столь безвыгодном месте, при самом пределе Губернии, тут, где никакая главная дорога не пролегает, и где торг процветать не может, утвержден был прежде Губернский город» [6, с. 78].

У описі Катеринослава П.І. Шалікова (вказаний у публікації як «К.П. Шаликов», відвідав місто у квітні 1811 р., опубліковано в журналі «Аглая» в 1812 р.) образ Г.О. Потьомкіна, не займаючи обширного місця власне в тексті, присутній як одна з аксіоматичних культурних базових одиниць стосовно конкретного міста. Особа князя згадується кілька разів в контексті намальованої автором емоційної картини культурної інерції провінційного міста в степу.

Автор, виділяючи в якості ледве не головного достоїнства катеринославської гімназії її бібліотеку, відзначає, що в ній є «одна всеобъемлющая книга – от булавочного искусства до отливания пушек, как говорит Вольтер и как говорит г. Измайлов: запасная хранилища знаний и заблуждений человеческих – Энциклопедия. Она досталась сюда из библиотеки Князя Потемкина старанием Господина Директора Гимназии, Д.Т Миска, достойного занимать сие место» [7, с. 58-59]. Мається на увазі «Енциклопедія», видана діячами французького Просвітництва. (В даний час зберігається в фондах Наукової бібліотеки ДНУ ім. Олесья Гончара).

Основне місце в описі Катеринослава П.І. Шалікова займають сентименталістські міркування про добродетель і пороки, які лише побічно ув'язані з конкретними об'єктами. Окремі об'єкти наводяться автором лише як ілюстративні приклади тих або інших аксіологічно спрямованих міркувань.

Серед небагатьох основних міських об'єктів, згаданих автором, знову бачимо руїни палацу Г.О. Потьомкіна з садом при ньому. Характерна цитата: «Я видел опять Генерал-Губернаторской дом, которой нещадно и

безпрепятственно разрушается губительным дыханием времени; сад, которой запущен совершенно; фундамент церкви, которой приводит на память двух Венценов, заложивших оный – Великую Екатерину с Иосифом II. Здесь можно повторить слово сего Императора: *Tempi passati* (прошедшие времена – М.К.)» [7, с. 59].

Короткий перелік споруд, на які звернув увагу Шаліков у Катеринославі, є дуже промовистим. Палац Г.О. Потьомкіна, його сад і фундамент собору, без сумніву, представляють ту культурну планку, від якої усе більш відхилявся розвиток реального Катеринослава на момент відвідин письменником міста.

Показовий приклад загальної тенденції рецепції образу Г.О. Потьомкіна в контексті раннього Катеринослава представлений у тексті І.Ф. Вернета «Еще несколько моих воспоминаний» 1816 р. Тут особа князя, при всьому своєму романтичному ореолі, представлена як яскравий приклад тлінності всього земного, і це, природно, проектується на об'єкти, пов'язані з його діяльністю. Побіжно згадавши соборну церкву св. Катерини в Херсоні (засновану Г.О. Потьомкіним) з некрополем при ній, на якому ховали видатних учасників російсько-турецької війни 1787–1791 рр., загиблих при облозі Очакова, автор згадує поховання принца О. Вюртемберзького і Г.О. Потьомкіна: «почти уничтоженный памятник С.К.П. (Светлейшего князя Потемкина – М.К.) проговорил мне довольно внятно урок о ничтожестве земного величия. Я был также и в огромном дворце, для Князя построенном в Екатеринославле; видел фундамент огромнейшей церкви, при заложении которой присутствовали два Владыки – уже не существующие. Что ж видел я во дворце? видел солдата, занятого починкою ветхаго мундира своего и несколько домовых животных... Так-то все на свете похоже на сновидение, на тень от тени же! Вся наша жизнь – сто раз повторю! – есть токмо один скоротечный день; – а мы его употребляем на созидание воздушных замков; мы гоняемся за мечтами и за мыльными пузырями не подумав, – что смерть у нас всегда сидит за плечами и, по словам Рускаго Пиндара и Горация, потачивает лезвее косы своей» [1, с. 176-177].

Короткий, але яскравий опис Катеринослава міститься в «Путевых записках» Н.М. Лонгінова. Автор відвідав місто у 1823 р. У числі основних об'єктів він згадує і палац Г.О. Потьомкіна: «Потемкинский дворец стоит на весьма выгодном месте. Увы, в самом жалком положении сие огромное здание. Ни кровли, ни потолка, ни полов, ни окон; одне стены, кои также начинают сверху обрушиваться. Повыше сего дворца находится фундамент заложенной при Екатерине II-й соборной церкви в присутствии императора Иосифа» [5, с. 563]. Згадана і «хорошая казенная суконная фабрика», заснована Г.О. Потьомкіним, проте даний факт не відмічений, мабуть залишившись невідомим авторів. В цілому культурна спрямованість тексту Н.М. Лонгінова та перелік згаданих споруд ріднить його з текстами П.І. Сумарокова, П.І. Шалікова та інших авторів.

Найбільш яскраво розглянуті вище особливості рецепції постаті Г.О. Потьомкіна в контексті літературного моделювання раннього

Катеринослава, на наш погляд, виявилися в тексті «Екатеринославль» О.Ф. Воейкова 1825 р. Тут бачимо ті ж сюжетні і культурні акценти, що і в попередніх текстах, проте з усіх розглянутих робіт текст О.Ф. Воейкова відрізняють найбільший обсяг, більша кількість названих об'єктів і персон, глибша емоційна забарвленість авторського сприйняття.

Вже на самому початку опису О.Ф. Воейков ставить персону Г.О. Потьомкіна в центр створеного ним же образу раннього Катеринослава: «20-е Августа. Сегодня, на утренней заре, по сыпучим пескам дотащились мы до Екатеринослава. [...] славный город, созданный волшебным жезлом Потемкина. Взгляд на него, одною минутою вознаградил меня за месяц, проведенный в безлюдных степях, где путешественник обнимает зеленое дерево, как друга, с которым давно не видался и которого встретить здесь не надеялся...» [2, с. 119–120]. Прибуття до міста викликало у автора цілий спектр культурних переживань, які представлені як пафосні картини заснування міста Катериною II і Г.О. Потьомкіним під час подорожі 1787 р.

З канонічного переліку об'єктів раннього Катеринослава, загального для всіх аналізованих текстів, особливий акцент – на долі Потьомкінського палацу. Саме напівзруйнований палац в тексті О.Ф. Воейкова є основним ілюстративним визначенням впливу особи Г.О. Потьомкіна на місто: «Я не мог более стоять на одном месте, и не прошел, а пробежал по мосту, по улицам, по площади, никуда не заходя, ничего не видя, прямо на гору - к полуразрушенным чертогам великолепного князя Тавриды. Старый Инвалид впустил меня в дом, отпер двери в сад и оставил меня одного в пустых, пространных комнатах, где паук развесил свои ткани и сквозь обрушившуюся кровлю сияло яхонтовое небо» [2, с. 121]. Завдяки вдало знайденій літературній формі цитата О.Ф. Воейкова стала однією з часто цитованих у місцевій краєзнавчій літературі.

У тексті О.Ф. Воейкова, на відміну від попередніх мемуаристів (наприклад, П.І. Сумарокова), руїни Потьомкінського палацу не служать мовчазним виразом місту, а штовхають автора на ряд романтичних асоціацій – образи Катерини II зі свитою, Г.О. Потьомкіна, вірші Г.Р. Державіна і т. д., опис яких займає значний обсяг першої частини частину тексту.

Далі, спостерігаючи залишки англійського саду в катеринославській резиденції Г.О. Потьомкіна, автор не втрачає романтичне піднесення і продовжує формувати яскраву картину реалізації потьомкінських проектів Катеринослава: «Устав мечтать, я вышел на высокое крыльцо и в сад, достойный прихотливого хозяина, избалованного счастьем. [...] Потемкин не останавливался на мелочах: Гигант в замыслах и в исполнении, он заставлял шагать сюда лесных Гигантов, которые сами дивились своему переселению и сильной руке, их, как слабые трости, переселившей в Запорожскую степь из Италии» [2, с. 127]. Останнє зауваження дуже важливе в контексті антиномії «степ – міська культура» (особливо в аспекті садово-паркового будівництва), яка є одним із яскравих відображень ментальної географії Просвітництва у ранніх описах Катеринослава.

Щоправда далі романтичне збудження автора повністю замінюється патетикою. При огляді рукава Дніпра, скалистого острова і мосту через Дніпро відчуття мандрівника все одно зрештою фокусуються на переживанні контрасту міста і дикої природи (степу): «За Днепром, песчаная, безводная степь, не имеющая конца и слитая с небом: живое подобие знойных Африканских пустынь» [2, с. 143-144].

Після опису далеких степів Задніпров'я мандрівник зупиняє погляд на ознаках дикої природи безпосередньо поблизу себе – це скелястий схил Потьомкінського саду, усіяний валунами. О.Ф. Воейков яскраво описав «гранитные утесы, которые угрюмо наклонясь на воды, составляют неприступную ограду, приличную саду Князя Таврическаго» [2, с. 127].

Далі, знову на контрасті, О.Ф. Воейков описує підмурок будівництва головної споруди Катеринослава – Преображенського собору як символу нездійсненності первинного задуму міста. В цьому місці тексту мандрівник подав легендарну оповідь про нібито наміри князя зробити собор найбільшим у світі. Саме в тексті О.Ф. Воейкова вперше бачимо опублікованою апокрифічну легенду про собор, яка в подальшому стала основою одного з найбільш стійких культурних міфів міста на Дніпрі (який на сьогодні повністю спростовується аналізом документальних джерел): «Отдохнув и поднявшись на гору, с удивлением осмотрел я рвы и основание Соборной церкви. Рассказывают, что когда Архитектор Леруа спросил у Потемкина о величине сего здания: то Князь, не дав удовлетворительного ответа, сам спросил: «Я хочу прежде знать величину самага огромного храма во вселенной?» – «Самым обширным считается Храм Св. Петра в Риме; он имеет около 60 сажень», – отвечал Художник. – И так, наш должен иметь 65 сажень!» решительно сказал Потемкин. – Сделан чертеж, заготовлены необъятной величины граниты, торжественно заложен Державными руками двух Великих Монархов храм, долженствовавший быть дивом света; выведено основание; но с смертью обширного замыслами Вельможи все дело остановилось – и камни из скал, взорванных на воздух, разбросаны без призора и врастают уже в землю» [2, с. 128-129; 3]. Зрозуміло, що як «Вельможа» тут згаданий Г.О. Потьомкін.

Увагу О.Ф. Воейкова, як і П.І. Сумарокова, привернула казенна суконно-панчішна фабрика, заснована Г.О. Потьомкіним. Проте, на відміну від П.І. Сумарокова, для якого мануфактура була лише символом кріпосного рабства, О.Ф. Воейков визнає фабрику мало не єдиним успішно реалізованим у місті проектом Г.О. Потьомкіна. Заслуговує на цитування наступний фрагмент: «Осмотрел обширную фабрику тонких сукон. Она делает честь дальновидности и творческому духу Потемкина. С того времени она распространена и улучшена; все новоизобретенным самопрялки, станы, стригальницы сюда выписаны из Лондона, а с образца делаются и новыя здешними мастерами. Синия и алая сукна не уступают Английским в тонкости, краске и отделке, и превосходят их добротою. Директор фабрики угостил меня сытным завтраком и дал полное понятие о прежнем и нынешнем состоянии сего важного Государственнаго заведения, о постепенном его усовершенствовании, о том,

что тонкия сукна Екатеринославской фабрики отпускаются по самой умеренной цене бедным Офицерам и что Государь Император имеет несколько мундиров из сукон, здесь выработанных. Сии последние слова произнес он с гордостью, показывающею, сколь для него лестно такое отличие» [2, с. 139-140].

Завершуючи свій опис відвідин Катеринослава, О.Ф. Воєйков у черговий раз повертається до образу Г.О. Потьомкіна, підтверджуючи, що постать князя проходить червоною ниткою через весь текст: «Я проживу здесь дня четыре, и перед отъездом еще раз посету развалины чертогов Князя Потемкина, погуляю в его саду, покатаюсь по Днепру, полюбуюсь величественною картиною славных порогов» [2, с. 142].

Як вже відзначено, саме в тексті мемуарів О.Ф. Воєйкова остаточно формується патетичний образ Катеринослава як «забутої південної столиці Російської імперії» [4, с. 90]. Катеринослав у тексті О.Ф. Воєйкова виявляється одним із загальноросійських сакральних символів «віку Катерини» і «Грецького проекту», одним із двигунів якого був Г.О. Потьомкін. Саме у такому ключі автор вписує Катеринослав у загальний контекст історії Російської імперії і Причорномор'я другої половини XVIII ст. Таку систему поглядів ілюструє наступний фрагмент: «Есть богатые, многолюдные города, не заключающие в себе ничего политического, славного, воспламеняющего; они не занимают ни одной страницы в Истории. Между тем, как полуразвалившийся дворец, заросший крапивою и полынью сад, недостроенная церковь с огромными гранитами, вокруг разбросанными, дают безлюдному степному городу что-то величественное, священное. Екатеринослав был свидетелем чудесных деяний, блистательнейшей эпохи жизни той Великой Жены, именем которой он назван, и того всемогущаго Вельможи, который основал его. [...] С усопшими умерло то, что очаровывало взоры; но воспоминание живо. Оно сливается здесь с Гигантским предприятием, выгнать Турок из Европы, возстановить Афины, проложить прямую дорогу в Ост-Индию; оно неразлучно с покорением Тавриды, с построением Черноморскаго Флота, с учреждением Кавказской линии, с населением Новороссийскаго края» [2, с. 143-144].

Можна зробити висновок, що для О.Ф. Воєйкова при формуванні образу раннього Катеринослава на першому плані – образи Катерини II («Великой Жены») і Г.О. Потьомкіна («всемогущего Вельможи»), згадка про яких у тексті породжує цілий спектр семантичних образів, які зрештою розкривають значущість для автора проектів міста як еманції імперського начала, як символу південної експансії Російської імперії і колонізації Новоросійського краю.

Отже, проаналізувавши мемуарні джерела, в яких уперше в російській літературі формувався образ Катеринослава, можна зробити наступні висновки.

Постать Г.О. Потьомкіна для всіх без винятку авторів літературних текстів кінця XVIII – першої чверті XIX ст. стала основним стрижневим компонентом, відношення до якого і формувало власне опис реальності раннього Катеринослава.

Виклад основних сюжетних моментів життя Г.О. Потьомкіна, романтичних подробиць його біографії займає важливе місце в структурі описів міста.

Характерна емоційна забарвленість при передачі образу Г.О. Потьомкіна у всіх без винятку текстах.

Рецепція нового міста (це стосується проектів і реального їх втілення) в текстах багато в чому підпорядкована специфіці сприйняття автором/авторами образу Потьомкіна, його долі в історії Росії.

Апологетика авторів по відношенню до князя не завжди передається при описі його «дітища», Катеринослава. Навпаки, в більшості текстів задано контрастне сприйняття антиномії «проекти – реальність», яка згодом стане базовою при концептуальному сприйнятті раннього Катеринослава у всій історіографії. Є підстави вважати, що генезис цієї ідеї заданий саме в аналізованих літературних текстах, оскільки власне формування локальної історіографічної традиції відноситься до більш пізнього періоду – до середини та другої половини ХІХ ст.

Всіх авторів не цікавили буквальні подробиці процесу участі Г.О. Потьомкіна в будівництві Катеринослава і аналіз його ролі у формуванні міста. Зокрема, це яскраво підтверджують факти наявності в мемуарних текстах великої маси романтизованих легендарних відомостей щодо потьомкінських проектів міста (наприклад, в тексті О.Ф. Воєйкова). Можна вичленувати інший авторський підхід: накладення спочатку заданого кожним автором образу князя Г.О. Потьомкіна на особисто побачену картину життя нового міста, спроба поєднання задалегідь заданого романтизованого образу князя-засновника і картини реального міста. Автори бажали побачити ознаки «генія Потёмкіна» в реальності нового міста, і лише таким шляхом проникали в тканину міського ландшафту. На цій основі складався і перелік згаданих у текстах об'єктів, більшість з яких мали безпосереднє відношення до персони князя.

Для літераторів кінця ХVІІІ – першої чверті ХІХ ст. ранній Катеринослав розуміється передусім як дзеркало життя Г.О. Потьомкіна.

В усіх аналізованих текстах при розгляді ролі Г.О. Потьомкіна у виникненні Катеринослава основний акцент робиться на культурній антиномії «степ – нове місто», й наголос завжди робиться на ролі князя як провідника культурної політики Просвітництва. В самих текстах ця теза розкривається як через передачу культурологічних характеристик особистості Г.О. Потьомкіна, так і через постійний наголос на перипетіях історії знакових об'єктів раннього Катеринослава, які виступають топографічними мікромоделями просвітницьких рецепцій постаті Г.О. Потьомкіна стосовно міста на Дніпрі.

Образ Г.О. Потьомкіна в російській літературі кінця ХVІІІ – початку ХІХ ст. постає в якості інструменту, що вписує ранній Катеринослав як об'єкт культурного переживання в літературний дискурс епохи. Ця тенденція заклала основи рецепції раннього Катеринослава як культурного феномена не лише у всіх подальших літературних джерелах, вона перейшла у власне історіографію раннього Катеринослава та закріпилася в ній як один із базисних елементів аж

до наших днів. Емоційно забарвлений образ Г.О. Потьомкіна згодом перейшов з суто літературних робіт в ранню історіографічну літературу про місто і на довгі два століття закріпився в місцевій історіографії.

Бібліографічні примітки:

1. Вернет И.Ф. Еще несколько моих воспоминаний / И.Ф. Вернет // Украинский вестник. – Харьков: В Университетской Типографии, 1816. – Ч. 3. – Июль. – С. 173-190.
2. Воейков А.Ф. Екатеринослав (Из записок одного Рускаго путешественника) / А.Ф. Воейков // Новости литературы. – 1825. – Сентябрь. – С. 119-144.
3. Кавун М.Э. Загадки Преображенского собора / М.Э. Кавун // Недвижимость в движении. – 2005. – 16 февр.; 23 февр.; 2 марта; 9 марта.
4. Кавун М.Э. Ранний Екатеринослав как пространство культурного Пограничья в сознании современников (опыт прочтения российских мемуарных источников первой четверти XIX в.) / М.Э. Кавун // Фронтири міста: історико-культурологічний альманах. – Дніпропетровськ: Герда, 2012. – Вип. 2. – С. 80-91.
5. Лонгинов Н.М. Путевья письма Н.М. Лонгинова. Июнь – Сентябрь 1823 / Н.М. Лонгинов // Русский архив. – М.: В Университетской типографии, на Страстном бульваре, 1905. – Вып. 12. – С. 549-572.
6. Сумароков П.И. Досуги крымскаго судьи или второе путешествие в Тавриду / П.И. Сумароков. – СПб.: В Императорской Типографии, 1803. – Ч. 1. – 230 с., табл.
7. Шаликов К.П. Екатеринославль / К.П. Шаликов // Аглая, издаваемая К.П. Шаликовым. – М.: В Университетской Типографии, 1812. – Ч. 1. – С. 42-64.

Надійшла до редколегії 15.05.2014.